

Witold Tyborowski

(Adam Mickiewicz University Poznań, Poland)

<https://orcid.org/0000-0001-7370-543X>

e-mail: tybor@amu.edu.pl

Najem osób niewolnych w okresie starobabilońskim na przykładzie kobiet

*The Employment of Non-free Persons in the Old Babylonian Period,
as Exemplified by Women*

ABSTRACT

The identification of various groups of hirelings in the Old Babylonian Period as far as their social status is concerned is not easy due to a very short formular of the contract of hire and the very simple way these persons are mentioned in them. As a result the only group with which it is possible are women, who appear in 45 contracts and who were slaves in 43 of them. This results from the lack of any mentions of their family relationships with anyone else. Women who were hired in these documents in spite of their small number can be studied both in long term, as well as short-term hires, in cases when the purpose is determined and when it is not. The essential thing is that thanks to

PUBLICATION INFO				
				e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
				
THE AUTHOR'S ADDRESS: Witold Tyborowski, the Faculty History of the Adam Mickiewicz University Poznań, 7 Uniwersytetu Poznańskiego Street, Poznań 61-614, Poland				
SOURCE OF FUNDING: This article was written with financial support from the National Science Centre, project no. UMO-2018/29/B/HS3/01690				
SUBMITTED: 2025.01.29		ACCEPTED: 2025.07.31		PUBLISHED ONLINE: 2025.10.31
				
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh			EDITORIAL COMMITTEE e-mail: reshistorica@umcs.pl	
			 	
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS				

the fact that they create a single compact group in legal sense the result of the analysis can be considered conclusive for the important question "What was the role of the unfree hired-women in the economy of the Old Babylonian Period?"

In short one can assume that irrespectively of their gender the women paid a valued labor service, for which the hirer granted their owners an average pay taking into consideration also men. However, the conditions of the hire of women were adapted to their physical abilities. Thus they were hired much more rarely, and it was basically hire for about one month, and the purpose of hire was most often harvest. As a result one can assume that although the work performed by women in hire was a full value labor it was only supplementary to that of men which appear ca. 6 times more often in hire documents in this period.

Key words: hire of labor, Babylonian economy, the Old Babylonian Period

STRESZCZENIE

Identyfikacja różnych grup najemników pod względem statusu społecznego w okresie starobabilońskim jest utrudniona z powodu uproszczonego formularza kontraktu najmu oraz zbyt zdawkowego sposobu, w jaki byli oni opisywani. Jak się okazuje, jedną grupą, w której jest to możliwe, są kobiety, które pojawiają się w 45 dokumentach, a które aż w 43 z nich były niewolnicami. Wskazuje na to brak wzmianki o związkach rodzinnych (patronim, matronim) tych osób. Kobiety najmowane opisane w tych dokumentach, mimo ich w sumie niewielkiej liczby, można ukazać zarówno w najmie krótko-, jak też długoterminowym, w sytuacjach, gdy cel ich transferu jest wskazany, jak też nie. Biorąc pod uwagę to, że tworzą one zwartą grupę pod względem prawnym, wyniki analizy tych dokumentów można uznać za miarodajne dla odpowiedzi na pytanie: „Jaka była rola niewolnych kobiet – najemniczek w gospodarce okresu starobabilońskiego”? W skrócie można powiedzieć, że mimo mniej korzystnych warunków fizycznych kobiety musiały świadczyć pełnowartościową pracę, za co najemca uiszczał średnią, także dla najmu mężczyzn, zapłatę. Jednocześnie też warunki najmu, przede wszystkim okres, na jaki dokonywano transferu – najczęściej jeden miesiąc – dostosowany był do warunków fizycznych tych osób. Wskazują na to także częstotliwość i cel najmu, którym najczęściej były żniwa, w których pracę kobiet wykorzystywano jako uzupełnienie deficytu męskiej siły roboczej, a kontrakty najmu kobiet są sześciokrotnie rzadsze.

Słowa kluczowe: najem siły roboczej, gospodarka Babilonii, okres starobabiloński

Starobabilońskie teksty poświadczające najem ludzkiej siły roboczej, zwane kontraktami najmu, z uwagi na swój lakoniczny charakter przedstawiają ograniczone możliwości badania tego zjawiska. Wynika to z faktu, że w sposób typowy dla klinowych dokumentów prawnogospodarczych pochodzących ze starożytnej Mezopotamii koncentrują się one zasadniczo na upamiętnieniu transferu dobra, jakim w tym przypadku był najemnik (*Beweissurkunde*)¹. Teksty te miały bowiem na celu zapewnienie osobie dającej człowieka w najem możliwości odzyskania go w przyszłości.

¹ J.G. Lautner, *Altbabylonische Personenmiete und Erntearbeiterverträge*, Leiden 1936 (*Studia et Documenta ad Jura Orientis Antiqui Pertinentia*, t. 1), s. 70–72.

W efekcie teksty najczęściej podają jedynie podstawowe informacje o uczestnikach transakcji i o niej samej. Są to przede wszystkim tożsamość stron, tj. imiona najemnika, wynajmującego oraz najemcy; okres najmu i zapłata za transfer bądź pracę najemnika². Kontrakty pomijają regularnie inne ważne informacje, takie jak status prawny najemnika, jego wiek, rodzaj pracy czy warunki jej wykonywania i pobytu najemnika u najemcy (koszty wyżywienia i ubrania)³. Tymczasem mają one zasadnicze znaczenie dla pełnego obrazu najmu, w tym też jego rentowności. W takiej sytuacji trudno zweryfikować stawiane także w przeszłości tezy, że najem dotyczył przede wszystkim osób niewolnych lub dzieci⁴ i że był on formą eksploatacji ludzi zepchniętych na margines wskutek trudności ekonomicznych⁵.

O statusie prawnym najemnika (wolny, zależny, niewolny) zwykło się wnioskować na podstawie tego, jak był on przedstawiany w kontrakcie. Informacja ta była jednak rzadko podawana jako niemająca znaczenia dla ważności umowy. Owszem, w niektórych przypadkach znajdujemy specyfikację, że jest to „niewolnik” (*ir* = *wardum*)⁶ bądź że wynajmujący

² *Ibidem*, s. 72–83; H. Limet, *Contrats de travail à l'époque paléo-babylonienne*, „Revue Historique de Droit Français et Etranger” 1997, 75, s. 359–361; W. Tyborowski, *Złoto Mezopotamii. Najem siły roboczej w Babilonii okresu starobabilońskiego (XIX–XVII w. p.n.e.)*, Poznań 2015, s. 121–124, 149–150.

³ J.G. Lautner, *op. cit.*, s. 123–124; H. Limet, *op. cit.*, s. 366; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 468–475.

⁴ M. Schorr, *Urkunden des Altbabylonischen Zivil- und Prozessrechts*, Leipzig 1913 (*Vorderasiatische Bibliothek*, t. 5), s. 196; B. Meissner, *Babylonien und Assyrien*, t. 1–2, Heidelberg 1925, s. 365–367; I. Mendelssohn, *Slavery in the Ancient Near East. A Comparative Study of Slavery in Babylonia, Assyria, Syria, and Palestine from the Middle of the Third Millennium to the End of the First Millennium*, Oxford 1949, s. 59–60; I.M. Diakonov, *Slave-Labour vs. Non-Slave Labour: The Problem of Definition*, w: *Labor in the Ancient Near East*, red. M.A. Powell, New Haven 1987, s. 1–4. Cf. także A. Seri, *Domestic Female Slaves during the Old Babylonian Period*, w: *Slaves and Households in the Near East*, red. L. Culbertson, Chicago 2011, s. 58; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 150–165; C. Möllenbeck, *Institutionelle Sklaverei in Tempel und Palast in Südmesopotamien während der altbabylonischen Zeit (2000–1500 v. Chr.)*, Münster 2021, s. 13–17.

⁵ M. Schorr, *op. cit.*, s. 198; J.G. Lautner, *op. cit.*, s. 88; I. Mendelssohn, *op. cit.*, s. 118; H. Klengel, *Non-Slave Labour in the Old Babylonian Period: The Basic Outlines*, w: *Labor*, s. 164.

⁶ Gemé/ sag.gemé: British Museum [dalej: BM] BM [sygnatura tekstów w zbiorach British Museum] 17172/094a Hammurabi [dalej: Ha] 21.12.; BM 17468 [brak daty]; BM 23207 Rim-Sin [dalej: RS] 58.11; BM 26398 Ammiditana [dalej: Ad] 227.1.; BM 81165 [brak daty]; BM 81174 Samsuiluna [dalej: Si] 1.1.; BM 81500 [data uszk.]; BM 81643 [data uszk.]; BM 81683 Ha 24; BM 82278 Ha 41.3.; BM 85522 Si 7.1.; *Old Babylonian Account Texts in the Horn Archaeology Museum*, oprac. M. Sigrist, Barrien Springs 1989 [dalej: AUCT] 4 37 Si 10.12.; *Old Babylonian Contracts*, oprac. E. Chiera, Philadelphia 1922 [dalej: PBS] 8/2 188 Si 4.12.; *Lettres et contrats de l'époque de la première dynastie babylonienne*, oprac.

jest jego „panem” (właścicielem?, lugal = *bēlum*)⁷, co nie jest już tak jednoznaczne⁸. W innych, dość licznych kontraktach najemnik jest opisany jako „syn” (sum. *dumu* = *mārum*) bądź „brat” (sum. *šeš* = *aḥum*) wynajmującego, co bez wątplenia wskazuje na jego status wolnego człowieka⁹. Niestety, w bardzo licznych przypadkach status prawny najemnika nie jest nijak określony ani nawet zasugerowany, co sprawia, że obraz tego zjawiska jest ciągle niepełny¹⁰. Problemem pozostaje uwzględnienie tego, jak na obraz najmu wpływało to, do jakich grup społecznych należeli najemnicy, bo udział procentowy osób o różnym statusie prawnym oprócz aspektów ekonomicznych, może być istotny dla obrazu najmu jako zjawiska społecznego.

NAJEM KOBIET

Tak się składa, że status prawny najemników daje się dość precyzyjnie zidentyfikować tylko w jednej kategorii tych transakcji, a mianowicie

F. Thureau-Dangin, Paris 1910 [dalej: TCL] 1 176 Si 5.12.; *Texts from the Late Old Babylonian Period*, oprac. S.F.C. Richardson, „The Journal of Cuneiform Studies Supplemental Series” 2010, 2 [dalej: JCSSS] 2 22 Ad 2.7.; *Vorderasiatische Schriftdenkmäler der Koniglichen Museen zu Berlin*, z. 8, oprac. A. Ungnad, Leipzig 1909 [dalej: VS 8] 99/100 Ha 3; *Vorderasiatische Schriftdenkmäler der Koniglichen Museen zu Berlin*, z. 9, oprac. A. Ungnad, Leipzig 1909 [dalej: VS 9] 109/10 Ha 42.12.; *Legal and Administrative Texts of the Reign of Samsuiluna*, oprac. S.I. Feigin, London 1979 [dalej: YOS] 12 315 Si 10.12. Cf. W. Tyborowski, *Złoto*, s. 150–156.

⁷ BM 78753/4 Ha 3.1.; BM 81176 data uszkodz.; BM 81643 data uszk.; VS 9 109/10 Ha 42.12.

⁸ Choćby z uwagi na to, że rzeczownik *wardum* (sum. *ir*) mógł oznaczać zarówno własność innej osoby, jak też poddanego, człowieka zależnego wobec innej osoby. *The Assyrian Dictionary of the University of Chicago*, t. 1 A, cz. 2, red. A.L. Oppenheim et al., Chicago 1968 [dalej: CAD] A/II, 243. Istnieje bardzo rozległa literatura na temat zjawiska niewolnictwa w starożytnej Mezopotamii, cf. B. Meissner, *op. cit.*, s. 371–388; I. Mendelssohn, *op. cit.*, s. 50–65; F.R. Kraus, *Vom altnesopotamischen Menschen der altbabylonischen Zeit und seiner Welt*, *Medelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks*, Amsterdam 1973, s. 78–82; I.M. Diakonov, *op. cit.*, s. 1–2; M. Stol, *Wirtschaft und Gesellschaft in altbabylonischer Zeit*, w: D. Charpin, D.O. Edzard, M. Stol, *Mesopotamien. Die altbabylonische Zeit*, Fribourg 2004 (*Orbis Biblicus et Orientalis* 160/4), s. 702; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 157.

⁹ Takie określenie najemnika znaleźć można w ok. 30 % wszystkich tekstów. Vide: J.G. Lautner, *op. cit.*, s. 75–77; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 164–178.

¹⁰ Za sugestią co do statusu najemnika nie można też uznać wyrażenia sumeryjskiego *mu.ni.im* (= *šumšu*), które niejednokrotnie występuje w kontrakcie obok jego imienia, bo było ono dodawane zarówno do imion osób wolnych, jak też niewolnych Kohler, Ungnad 1909, M. Schorr, *op. cit.*, s. 23; J.G. Lautner, *op. cit.*, s. 72–74; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 152–153.

w najmie kobiet, występujących w tej roli w grupie w sumie 45 dokumentów. Kobiety w roli najemników to zjawisko stosunkowo rzadkie w okresie starobabilońskim, stanowiące zaledwie 13% wszystkich transakcji, których liczba to prawie 300 kontraktów¹¹. Podstawową przesłanką, która pozwala stwierdzić, że najem kobiet to prawie zawsze najem osób niewolnych, jest fakt, iż jedynie w tej grupie, z dwoma wyjątkami (VS¹² 18 28 i BM 22728), wynajmowane osoby nie są określane jako przynależące do rodzin osób wynajmujących lub jakichkolwiek innych. Warto bowiem zaznaczyć, że w przypadku mężczyzn istnieje ponad 100 dokumentów, w których najemnik jest określany jako syn bądź brat osoby wynajmującej go¹³.

Fakt, że wynajmowane kobiety były niewolnicami, wydaje się zrozumiałe, biorąc pod uwagę warunki fizyczne i społeczne najmu, bo wiązało się to z ciężką pracą i przebywaniem w domostwie obcego mężczyzny¹⁴. Poza tym w patriarchalnym społeczeństwie ówczesnej Babilonii kobiety zdolne do efektywnej pracy funkcjonowały zasadniczo w rodzinach jako żony i matki i nie były angażowane do świadczenia pracy odpłatnie w gospodarstwie innych osób, gdzie były narażone na intensywną eksploatację fizyczną i różnego rodzaju nadużycia. Potwierdza to także fakt, że kobiety nigdy nie występują samodzielnie w kontraktach tzw. samowynajmu (*itti ramanišu*), a te umowy można bez wątplenia uznać za najpełniej wskazujące na udział osób wolnych i samodzielnych w charakterze najemników¹⁵.

Artykuł niniejszy stawia sobie za cel ukazanie charakterystyki najmu kobiet jako osób niewolnych, a przez to odpowiedzieć na pytanie o wartość i znaczenie ich pracy w gospodarce okresu starobabilońskiego¹⁶.

Na koniec uwag wstępnych warto wyjaśnić, że spośród wspomnianych wyżej dwóch przypadków, w których kobieta wzięta w najem nie

¹¹ Niemalże pełną listę znanych obecnie kontraktów najmu ludzi w okresie starobabilońskim można znaleźć w: W. Tyborowski, *Złoto*, s. 248–281.

¹² W artykule zastosowano skróty, które są dostępne na stronie: https://cdli.ox.ac.uk/wiki/abbreviations_for_assyriology [dostęp: 1.09.2025].

¹³ J.G. Lautner, *op. cit.*, s. 75–76; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 164–179.

¹⁴ Na temat przemocy fizycznej wobec najemniczek, vide: L.D. Steele, *Women and gender in Babylonia*, w: *The Babylonian World*, red. G. Leick, New York 2007, s. 308.

¹⁵ M. Schorr, *op. cit.*, s. 196–197; J.G. Lautner, *op. cit.*, s. 72–74; H. Klengel, *op. cit.*, s. 163–164; H. Limet, *op. cit.*, s. 157–161; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 180–186.

¹⁶ Najem kobiet jako odrębne zjawisko nie został dostatecznie omówiony w monografii mojego autorstwa pt. *Złoto Mezopotamii. Najem siły roboczej w Babilonii okresu starobabilońskiego (XIX–XVII w. p.n.e.)*, Poznań 2015.

jest niewolnicą, pierwszy to niepublikowany kontrakt BM 22728¹⁷, opisujący, że została ona wzięta w najem wraz z mężem i synem¹⁸. Natomiast drugi dokument to VS 18 28 – jedyny przypadek, w którym kobieta jest oddana w najem przez swą matkę¹⁹. Jest rzeczą oczywistą, że w obu przypadkach wynajmowane kobiety należały do rodzin wolnych ludzi i jeśli można mówić o ich zależności od innych osób, to była to wspólnota rodzinna, a nie osoba trzecia.

CECHY CHARAKTERYSTYCZNE KONTRAKTÓW NAJMU KOBIET

Pod względem formularza dokumenty najmu kobiet nie różnią się niczym od kontraktów najmu mężczyzn. Ich specyfika polega na tym, że przeważająca grupa wynajmujących to kobiety, a najemcy to w większości mężczyźni. Biorąc pod uwagę ten fakt, klasyczny kontrakt najmu kobiety w okresie starobabilońskim prezentuje się następująco:

CT 48 111²⁰
 brak daty
 O ^{pd}a-a-še-me-at
 ki be-te-tum
 dumu.mí 30-e-ri-ba-am
 ^m30-re-me-ni
 5. dumu i-ba-lu-uṭ
 a-na iti 1.kam
 i-gu-ur-ši
 E 0.3.0 še i-di-ša
 i-na é ^dutu
 R ì.ág.e
 iti pí-ti er-ši-tim
 u₄ 27.kam i-su-uḫ-ma
 i-ru-ub

¹⁷ Wzmiankowane w artykule niepublikowane kontrakty z British Museum przygotowywane są do publikacji w oddzielnej monografii w ramach projektu NCN, nr: UMO-2018/29/B/HS3/01690.

¹⁸ BM 22728 ^{1md}en.zu-im-gur-ra-an-ni ^{2mr}ir-ši-ia dam.a.ni ^{3u} ^den.zu-iš-me-a-ni dumu.ni ^{4ki}ra-ma-ni-i'-šu-nu ^{5mp}i-ir-ḫu-um ^{6nam}.mu 1.kam ⁷ⁱⁿ.ḫun, „Sin-inguranni, Eršiję, jego żonę i Sin-išmeanni, jego syna od nich samych na 1 rok wziął w najem Pirḫum”.

¹⁹ VS 18 28, ²šú-ha-ar-tam dumu.mí-ša.

²⁰ Tekst pozbawiony jest daty, cf. R. Harris, *Ancient Sippar. A Demographic Study of an Old Babylonian City (1894–1595 BC)*, Stambuł 1975, s. 347. *Cuneiform Texts from Babylonian Tablets. Part XLVIII Old Babylonian Legal Documents*, oprac. J.J. Finkelstein, London 1968 [dalej: CT].

- iti dumu-zi u₄ 26.kam
 15. i-na-sà-aḥ-ma
 ú-ṣí-i
 igi ša-lu-ur-/tum
 E dumu.mí da-an-^dx
 igi be-li-sú-nu
 20. dumu.mí an-pi₄-^dutu

Tłumaczenie: Aje-šemeat od Bettetum, córki Sin-eribam na 1 miesiąc wziął w najem Sin-remeni, syna Iballuṭa. Jako jej zapłatę odmierzy jej 180 l. zboża w świątyni Šamaša. 27 dnia miesiąca „kruszenia gleby”²¹ wyprawił ją i (ona do najemcy) weszła. 26 dnia miesiąca Du’uzu odprawi ją i ona (od najemcy) wyjdzie.

W obecności Šallurtum, córki Dān-^dX (oraz) Bēlēssunu, córki Anumpi-Šamaš.

Interesującą osobliwością kontraktów najmu kobiet jest fakt, że wśród dokumentów tych spotykamy dwanaście (tabela pod tekstem), w których jako strony występują same kobiety, np.:

- BM 82180/1
 nd tabliczka²²
 O ^ma-na-be-el-ti-tak-la-ku
 ki e-li-e-ri-sa
 dumu.mí a-ki[?]-ia-^ttum¹
^mša-mu-uh-tum
 5. dumu.mí 30-i-din-nam
 E a-na iti 1.kam
 i-gu-ur-ši
 R 0.2.3 še i-di-ša
^ri-na¹ ^{giš}bán ^dutu
 10. ^ri¹-na me-še-qí-im
 i-na ká ga-gi-im
 ì.ág.e
 igi ^dutu igi ^da-a
 E igi ri-ba-tum
 15. dumu.mí zi-mi-ia
 igi il-ta-ni
 dumu.mí 30-ga-mil
 LhE am-tum i-ha-li-iq/-ma
 1/3 ma-na kù.babbar/ ì.lá.e

²¹ „Month of breaking up the soil”, CAD P 447.

²² Wersja spisana na kopercie różni się nieznacznie pod względem redakcji od tej na tabliczce, lecz w szczegółach jest całkowicie zbieżna z nią. W obu wersjach data pozostaje nieczytelna.

[iti] 'giš'.apin.du₆.a [...]

dalsza część tabliczki uszkodzona

Tłumaczenie: *Šamuḫtum, córka Sîn-iddinama wzięta w najem Anabeltimtaklaku od Elierissa, córki Akiyatum na jeden miesiąc. Jako zapłatę ona odważy jej 150 litrów zboża według miary Šamaša, (odmierzone) standardową miarą w bramie klasztoru.*

W obecności²³: Šamaša; Aji; Ribatum, córki Zimiya; Iltani, córki Sîn-gamila. (Jeśli) niewolnica ucieknie, (najmująca) zapłaci 1/3 miny srebra. W miesiącu Arahsamnu [...]

Jeśli chodzi o dodatkowe szczegóły tych kontraktów, to w 6 tekstach mamy do czynienia z najmem grupowym²⁴. W jednym z nich, BM 17468, datowanym na Ha 34.8., jest to najem aż 57 kobiet, które brane są *od ich pań* (*itti bēlētīšina*), jednak z udziałem dwójki gwarantów (*sum. šu.du₈.a = qatātum*), którzy z pewnością byli tu pośrednikami²⁵. W dwóch kolejnych kontraktach (JCSSS 2 22, BM 80823) mamy do czynienia z najmem dwóch kobiet, a w jednym (VS 9 109/110) trzech. W jednym kontrakcie (BM 79794) kobieta jest przedmiotem transferu wraz z mężczyzną²⁶. W ostatnim dokumencie tego typu (BM 82278) najemniczka jest przedmiotem transferu w ramach dzierżawy dużego pola wraz z trójką niewolników (dwaj mężczyźni i kobieta) i dwoma wołami²⁷.

W tej niewielkiej grupie kontraktów najmu grupowego niewolnic w trzech podano imiona osób podlegających transferowi, np.:

²³ Patronimy świadków podane są na kopercie.

²⁴ BM 17468 brak daty – 57 niewolnic; BM 79794 data uszkodzona – niewolnica i niewolnik; BM 80823 brak daty – 2 niewolnice; BM 82278 Ha 41.3. – niewolnica wraz z polem, dwoma niewolnikami, dwójką wołów i polem; JCSSS 2 22 Ad 2.7. – dwie niewolnice; VS 9 109/10 Ha 42.12. – 3 niewolnice.

²⁵ M. Schorr, *op. cit.*, s. 199; J.G. Lautner, *op. cit.*, s. 79–80; E. Szlechter, *Le cautionnement dans le contrat de louage de services en droit babylonien* (F 19 et M 57), „Rivista degli studi orientali” 1957, 32, s. 668–670; H. Limet, *op. cit.*, s. 364–367; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 230–232.

²⁶ Dokument ten nie podaje ani ich patronimów, ani nie sugeruje pokrewieństwa między nimi, co oznacza, że jest to najem grupowy niewolników BM 79794 ^{1m}dumu.mí-u-um^{2-x} (*Marat-eršetim?*) ^{2m}ki-šu-um ^{3ki}be-el-ta-ni ^{4m}ap-ša/ta-na-it-tim ^{5g}éme dumu.mí ia-ku-un?^{-d}sum? ^Ea-na iti 1.kam-ši-na ⁷ⁱ-gu¹-ur-ši-na-ti. Forma *īguršinati*, (*wziął ich/ je w najem*) sugeruje, że najem dotyczył dwójki osób z udziałem kobiety, gdyż tekst jest uszkodzony i odczytane imiona nie są pewne.

²⁷ BM 8 2278 Ha 41.3. ¹²éše iku a.šà i-na gi-za-nu-um ^{2éše} iku a.šà i-na ša-am-ka-nim ³²sag.īr.há ⁴¹sag.géme ⁵²gud.há.

VS 9 109/10²⁸

Ha 42.12.30

	tabliczka	koperta
O	^m i-na-i-in-ba-aš-ti	[P] ¹ sag.géme ¹ i-na-i-in-ba-aš-ti
	^m li-bur-ba-aš-ti	^m li-bur-ba-aš-ti
	^m mu-ta-tu-um	ù mu-ta-tu-um
	ki be-le-ti-ši-na	ki pi ₄ - ^d a-a lukur ^d utu
5.	^m a-pil- ^d mar.tu	^f eriš-ti- ^d a-a lukur ^d utu
	a-na iti buru ₁₄ -šè	ù eriš-ti- ^d a-a lukur ^d utu ^{meš}
E	i-gur-ši-na-ti	^m a-pil- ^d mar.tu
R	i-di-ši-na	a-na iti u ₄ 3.kam
	1<+2> še.gur i-na ^{giš} bán ^d [utu]	i-gur-ši-na-ti
10.	^{md} bu-ne-ne-[a-bi]	
	i-na ^{giš} bán ^d utu [i-na ká ga]-gi-im	i-di-ši-na
	ì.ág.e	3 še.gur i-na ^{giš} bán ^d utu
	igi ^d utu ù [^d a]-a	i-na ká ga-gi-im
	igi ^d utu- <i>ha</i> -[šì]-ir	^{md} bu-ne-ne-a-bi
15.	igi e-li-e-ri-sa lukur [^d utu]	šu.du ₈ .a ì.ág.e
E	igi ^d bu-ne-ne-a-bi	igi ^d utu ù ^d a-a
	iti še.gur ₁₀ .ku ₅ u ₄ 30.kam	igi ^d utu- <i>ha</i> -šì-ir
	ba bàd kar ^d utu	igi e-li-e-ri-sa lukur ^d utu
	igi ^d bu-ne-ne-a-bi	
		iti še.gur ₁₀ .ku ₅ u ₄ 30.kam
		[mu] bàd kar ^d utu ^{ki}

Tłumaczenie: 3 niewolnice: Ina-īn-bašti, Ina-libbi-eršet i Muttatum od Pi-Aji, naditum Šamaša, Erišti-Aji, naditum Šamaša i Erišti-Aji, naditum Šamaša, ich właściciielek na 1 miesiąc wziął w najem Apil-Amurrim. Ich zapłatę 3 gur zboża według miary Šamaša w bramie klasztoru odmierzy pośrednik Bunene-abi.

W obecności Šamaša i Aji; Šamaš-ḥašira; Eli-erissa naditum Šamaša; Bunene-abi. 30 dnia 12 miesiąca, roku, w którym Hammurabi zbudował mur karum Sippar.

W takiej samej liczbie dokumentów podaje się jedynie ich liczbę, ewentualnie dodatkową charakterystykę, np.:

JCSSS 2 22²⁹

Ad 02.08.

²⁸ Oprócz tego kontraktu do grupy tej należą jeszcze BM 79794 data uszkodz. (kobieta i mężczyzna) ^{1m}dumu.mí-eš₈.tár ^{2m}ki-šu-um oraz BM 80823 brak daty ^{1md}a-a-še-me-a-at ^{2u}d^a-a-bu-li-ṭi-iš-šu¹.

²⁹ Oprócz tego dokumentu do grupy tej należą jeszcze BM 17468 Ha 34.8¹57 sag.géme ¹lukur ^dutu.meš¹ ²ki be-le-ti-ši-na ^{3m}ib-ni-^damar.[utu] ⁴dumu ^damar.utu-na-^fšir¹ ⁵a-na iti <u₄> 30.kam-ši-na ⁶i-gu-ur-ši-na-ti, 57 niewolnic (kapłanek) naditum od ich pań wziął w najem

- O '2 sag¹ gemé wi-¹li-id¹ [é?]
 eš-še-tum
 ki gemé-^dma-mu lukur ^dutu
 dumu.mí sig-an-nu-ni-tum
5. be-el-ti-ši-na
 Pli-pí-it-^diškur
 dumu pir-hi-ì-lí-¹šu¹
 a-na iti 1.kam i-gur-ši-na
 i-di iti 1.kam-ši-na
- R 2 gín kù.babbar
 ì.lá.e
 [igi] ^den.zu-be-el-ap-lim [di].ku₅
 dumu ^den.zu-i-din-nam
 ši-li gu? sar?
15. [iti] dul.kù! u₄ 8.kam
 [mu am]-¹mi¹-di-ta-na ¹lugal¹.e
 [alan nam-lugal-la-ni] ¹bí-in¹-[du₇-a é.babbar.ra-še]

Tłumaczenie: Dwie niewolnice, urodzone w domu, nowe³⁰ od Amat-Mamu, naditum Šamaša, córki Ipqu-Annunitum ich właścicielki na 1 miesiąc wziął w najem Lipit-Adad, syn Pirhi-ilišu. Jako ich zapłatę za 1 miesiąc zapłaci 2 szekle srebra. W obecności Sin-belaplim, sędziego, syna Sin-iddinam niezrozumiałe.

Ósmego dnia, ósmego miesiąca roku, w którym (król Ammiditana wprowadził do Ebabbar posąg siebie jako króla ze złotą zakrzywioną laską).

Na przykładzie BM 17468/a niekiedy czyniono tak zapewne dlatego, że podanie wszystkich imion niewolnic w kontrakcie byłoby niemożliwe z uwagi na ich dużą liczbę. Możliwe, że w takich sytuacjach strony przekazywały sobie dodatkową tabliczkę z imionami najmowanych osób, jakich wiele zachowało się do dziś³¹.

Kontrakty najmu kobiet nie różnią się od dokumentów analogicznego transferu mężczyzn także pod względem liczby świadków, która jest niewielka (2–4 osoby), czy fizycznej postaci tabliczki (pieczęcie, koperta)³².

Ibni-Marduk, syn Marduk-našira oraz BM 82278 Ha 41.3. ¹2 eše iku a.ša i-na gi-za-nu-um ²eše iku a.ša i-na ša-am-ka-nim ³2 sag.īr.há ⁴1 sag.géme ⁵2 gud.há.

³⁰ Termin eššūtum może też pochodzić od czasownika enēšum, zubożeć. Cf. CAD E, 166, to become impoverished.

³¹ Listy osób, które były przedmiotem transferu należą do bardzo licznej grupy dokumentów, np. VS 9 81, 82, 85, 87, 90, 103 i wiele innych w tym tomie. Cf. M. Weitemeyer, *Some Aspects of the Hiring of Workers in the Sippar Region at the Time of Hammurabi*, Copenhagen 1962, s. 42–66.

³² J.G. Lautner, *op. cit.*, s. 55–56; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 123–124.

CHARAKTERYSTYKA NAJMU KOBIET

W przypadku wewnętrznej charakterystyki kontraktów najmu kobiet jest to w dużej mierze najem krótkotrwały, inaczej niż w pozostałych kontraktach. Prawie połowa z nich (18 kontraktów) dotyczy dokładnie jednego miesiąca lub 30 dni³³, a 10 kolejnych opiewa na okres od 31 do 42 dni. Jedynie 4 kontrakty dotyczą najmu na 3 lub 4 miesiące i 10 na okrągły rok³⁴. W trzech tekstach nie możemy być pewni długości najmu z powodu uszkodzenia, co szczęśliwie stanowi niewielką grupę³⁵. Warto zaznaczyć, że w kwestii długości najmu rozkład czasowy tych kontraktów jest odwróceniem proporcji w porównaniu do ogólnej statystyki go dotyczącej mężczyzn, bo najem na jeden rok to niemal połowa wszystkich przypadków, a zaledwie 20% to najem na jeden miesiąc³⁶, co bez wątpienia wskazuje na pewną specyfikę najmu kobiet.

Bardzo ważną informacją, jaką znajdujemy w omawianych dokumentach, jest to, że zapłata za najem kobiet, zarówno krótkotrwały, jak też dłuższy, jest „normalna”, tzn. takiej wysokości jak w przypadku mężczyzn. Wynosi ona 1 gur (300 litrów) zboża lub 1 shekel za najem na 1 miesiąc, a przeważnie 3–4 gur zboża / shekli srebra w najmie na cały rok³⁷. Warto podkreślić, że w ogólnej masie kontraktów najmu w każdej grupie stanowi to średnią wartość płatności za dany okres³⁸. Niewątpliwie

³³ W YOS 13 219, Samsuditana [dalej: Sd] 6 okres najmu nie został podany, lecz wysokość zapłaty wskazuje, że był to także 1 miesiąc ⁷0.1.2. sila še i-da-ša.

³⁴ Cf. tabela niżej.

³⁵ Chodzi o teksty BM 81500; MLC 1612 Abiešu [dalej: Ae] 28.1., CT 48 94 Ha 2.1.

³⁶ W. Tyborowski, *Złoto*, s. 263–270

³⁷ Jeden gur zboża to w tym okresie 300 litrów. Teksty z miasta Sippar często dodają w tym czasie, że ma być ono odmierzone według miary (świątyni) Šamaša. Informację tę znajdujemy także w 14 tekstach z omawianej tu grupy (zobacz tabela poniżej). W sześciu z tych kontraktów dodano, że ma to być także zrobione przy pomocy specjalnego naczynia mierniczego (*mešequ*). W dwóch kontraktach osoby wynajmująca i najemca to mężczyźni (BM 82069 Si 6.1., BM 79479 Aš 13.6.). Na temat miary Šamaša i *mešequ* vide: B. Meissner, *op. cit.*, s. 357–360; R. Harris, *Ancient*, s. 237; M. Stol, *Mit dem Gewichtsstein des Šamaš*, w: *Munuscula Mesopotamica, Festschrift für Johannes Renger*, red. B. Böck, E. Cancik-Kirschbaum, T. Richter, Berlin 1999 (*Alter Orient und Altes Testament* 267), s. 573–578; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 460–462.

³⁸ J.G. Lautner, *op. cit.*, s. 120–123; H. Farber, *A Price and Wage Study for Northern Babylonia during the Old Babylonian Period*, „*Journal of the Economic and Social History of the Orient*” 1978, 21, 1, s. 12–33; M. Stol, *Miete. B. I. Altbabylonisch*, w: *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, t. 8, red. D.O. Edzard, Berlin–Boston 1993–1997, s. 169–171; A. Goddeeris, *Economy and Society in Northern Babylonia in the Early Old Babylonian Period (ca. 2000–1800 BC)*, Leuven 2002 (*Orientalia Lovaniensia Analecta* 109), s. 371–372; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 403–406.

oznacza to, że najmowane kobiety miały świadczyć pełnowartościową pracę i ich najem miał stanowić przede wszystkim transakcję opłacalną dla obu stron.

Teksty dotyczące najmu kobiet rzadziej niż ogół kontraktów tego typu podają cel tej transakcji, co mogło mieć związek z okresem najmu³⁹. W najmie kobiet zdarza się to tylko w pięciu przypadkach: JCSSS 2 25, Ad 7.1., PBS 8/2 188, Si 4.12, TCL 1 176, Si 5.12., VS 8 99/100, Ha 3. i BM 81683 Ha 24. W dwóch pierwszych ma to być mielenie zboża (*ḥararūtum*, *samādum*)⁴⁰, a w pozostałych praca przy żniwach (*eburum*), wyrażona jednak w sposób, który nie daje pewności, czy rzeczywiście chodziło o wykonywanie tej czynności⁴¹. W pierwszym przypadku dotyczącym mielenia zboża czas najmu to jeden rok, za co przewidziana jest standardowa zapłata 4 gur zboża, tj. 1200 litrów.

JCSSS 2 25

Ad 07.01.20

- O [1] ^dša-la-nu-úr-a-lí-šu
ki pi₄-^da-a lukur-^dutu [dumu].mí ^den.zu-i-din-nam
Pib-ni-^dma-mu
a-na mu 1.kam
5. a-na sa-ma-di-im
in.ḥun
á.bi mu 1.kam
- 4 še.gur ^gišbán ^dutu
- R [i]-na kar du.kib.nun.ki ^ria-ah-ru¹-rum
10. i.ág.e
ša iti 1.kam 3 u₄-mi
qá-tam i-ša-ba-at
igi ^dutu-na-ši-ir dumu ^den.zu-im-[gur-an]-ni
igi ^dbu-ne-ne-i-din-nam dumu im-gur-^dutu
15. ^riti¹ bár.zag.gar u₄ 20.kam
[mu am]-mi-di-ta-na lugal-e
[urudu^ualan]-a-ni šùd an-di-di-[a...]

Tłumaczenie: 1 niewolnicę Šala-nuralim od Pi-Aji nadītum Šamaša, córki Sin-iddinam do mielenia zboża na 1 rok wziął w najem Ibni-Mamu.

³⁹ J.G. Lautner, *op. cit.*, s. 89–91; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 267–269; M. Stol, *Women in the Ancient Near East*, Berlin 2016, s. 341–343.

⁴⁰ Czasowniki te nie mają tego samego znaczenia. Cf. CAD H, 92, *to grind*, CAD S, 107, *to grind into groats*.

⁴¹ W tekstach tych stwierdza się, że najemniczka jest brana na miesiąc żniw, TCL 1 176:6 *a-na iti 1.kam buru₁₄.še*, VS 8 99/100:6 *a-na iti 1.kam u₄ 3.kam u₄.buru₁₄.še*, BM 81683 (Ha 24): 5 *a-na iti buru₁₄ i-gu-ur-ši*.

Jako zapłatę za 1 rok odmierzy 1200 litrów zboża według miary Šamaša. Miesięcznie 3 dni będzie odpoczywać.

W obecności Šamaš-našira, syna Sin-imguranni; Bunene-iddinam, syna Imgur-Šamaša.

20 dnia 1 miesiąca, roku w którym Ammi-ditana.

Warto zauważyć, że w tekście tym przewiduje się także trzy dni odpoczynku miesięcznie, co można uznać za potwierdzenie, że planowana praca miała być rzeczywiście ciężka. W drugim tekście dotyczącym mienia czas najmu jest nieznany z powodu uszkodzenia, lecz zapłata 300 litrów zboża za cały okres pracy sugeruje, że był to najem na miesiąc⁴².

Na cel najmu może też wskazywać jego czas i miesiąc, bo niektóre prace, np. żniwa, odbywały się w określonej porze roku i trwały standardowy czas. Dotyczy to przede wszystkim żniw, które rozpoczynały się na początku roku (1–2 miesiąc) i trwały ok. 30 dni⁴³. Zapłatę za tę pracę przewidywano zaś regularnie w wysokości 1 gur (300 l) zboża, co wielokrotnie widzimy także w analizowanej grupie (13 umów zwartych na przełomie lub na początku roku, porównaj tabela pod tekstem).

TCL 1 176

Si 5.12

O 1 sag.gemé ip-pa-la-tum

ki be-el-ta-ni

dumu.mí šil-lí-be-el-tim?

^{md}na-bi-um-ni-šu

5. dumu i-ba-al-lu-uł/-^den.zu

a-na iti 1.kam buru₁₄.šè

i-gu-ur-ši

R 1 še.gur i-na ^{giš}bán ^dutu

i-na ká ga.gi₄.im.ki

10. ì.ág.e

igi i-din-nam-^d[...]

dumu 30-e-ri-ba

igi il-ta-tum

dumu na-ra-am-^den.zu

E iti še.gur₁₀.ku₅

mu ^{giš}gu.za nesag_x-gá

⁴² PBS 8/2 188 ⁶a-na har i-gu-ur-ši⁷i-di har.hi.a ⁸1 še.gur i-na ^{giš}bán ^dutu ⁹i-na ká ga-gi-im₁₀ ì.ág.e.

⁴³ J.G. Lautner, *op. cit.*, s. 134–137; G. Mauer, *Agriculture in the Old Babylonian Period*, „Journal of the Ancient Eastern Society” 1983, 15, s. 68; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 318–322.

Tłumaczenie: 1 niewolnicę Ippalatum od Beltani, córki Šilli-beltim na jeden miesiąc żniw wziął w najem Nabium-nišu, syn Iballu-Sina. Odmierzy jej (za to) 1 gur zboża według miary Šamaša w bramie klasztoru. W obecności Iddinam-^d [...], s. Sin-eriba; Iltatum s. Naram-Sina. W 12 miesiącu, roku, w którym (król Samsuiluna sporządził) tron jako dar (dla Nanny).

Dwukrotnie jako cel najmu, a właściwie zamiast niego, pojawia się wyrażenie *ana kišrim* (za czynsz), które oznacza, najprawdopodobniej, że najemniczki miały wykonywać nie jedną, lecz różnorodne prace⁴⁴. Potwierdza to fakt, że okres najmu w obu przypadkach to okrągły rok, co w sposób naturalny mogło się wiązać ze zróżnicowaniem zajęć.

O tym, że w większości pozostałych przypadków najemniczki miały wykonywać określoną pracę, świadczy fakt, że jak wyżej wspomniano, jest ona dość dobrze płatna (1 gur zboża lub 1 shekel srebra miesięcznie) oraz to, że aż w 26 kontraktach zapłata została nazwana *īdu*, który to termin najprawdopodobniej odnosi się do płacy za konkretną pracę⁴⁵. Jest rzeczą znaną, że tylko w pięciu kontraktach zapłatę za najem nazwano *kišrum*, co oznacza, że zdecydowanie preferowano najem do konkretnych prac⁴⁶. W siedmiu przypadkach nazwa zapłaty w ogóle nie jest odnotowana⁴⁷, a w trzech jest nieczytelna z powodu uszkodzenia tabliczki⁴⁸.

Inną ważną cechą tych kontraktów jest to, że aż 40 razy zapłatą za najem jest zboże, a tylko 2 razy jest ona uiszczana w srebrze⁴⁹. Bardzo wyraźnie odstaje to od średniej w najmie w ogóle, bo wśród wszystkich tekstów zdecydowanie przeważa płatność w srebrze⁵⁰. Zbieżność najmu niewolnic z tym rodzajem zapłaty jest jednak raczej przypadkowa i można ją wyjaśnić prawdopodobnie tym, że najczęściej kobiety te miały pracować przy żniwach, na co wskazywano w starszej literaturze⁵¹. Płatność taka była korzystna dla najemcy, który po zakończeniu prac dysponował

⁴⁴ Termin *kišrum* (sum. ka.kéš, CAD K, 436 *rent* [payment]) pochodzi od czasownika *kašārum* (CAD K, 257, *to tie, to work for wages*:^{Cf.} J.G. Lautner, *op. cit.*, s. 43–45; M. Stol, *Miete* s. 171; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 381–384.

⁴⁵ W. Tyborowski, *Złoto*, s. 251–258.

⁴⁶ ARN 164 Ha 21.5.; YOS 12 315 Si 10.2.; BM 26398 Ad 22?1.; BM 79479 Aš 13.6.; BM 81176 Si?1.; BM 81643 bd.

⁴⁷ AUCT 4 37 Si 10.12., CT 48 94 Ha 2.1. TCL 1 176 Si 5.1.2., VS 9 57 Ha 34.12., BM 81261 Ad 35?1. BM 82278 Ha 41.3.

⁴⁸ BM 81500 brak daty, BM 82069 Si 6.1., BM 23207 Rim-Sin [dalej: RS] 38.11.

⁴⁹ MLC 1612 Ae 28.1., JCSSS 2 22 Ad 2.7.

⁵⁰ Zapłata w srebrze występuje w sumie dwukrotnie częściej niż zapłata w zbożu. Cf. J.G. Lautner, *op. cit.*, s. 107–111; H. Farber, *op. cit.*, s. 33–36; M. Stol, *Miete* s. 171; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 403–420.

⁵¹ M. Schorr, *op. cit.*, s. 199–202; B. Meissner, *op. cit.*, s. 365–366; J.G. Lautner, *op. cit.*, s. 85–89; H. Limet, *op. cit.*, s. 361.

dużą ilością tego towaru. Na ścisły związek między najmem na żniwa i płatnością w zbożu wskazują wspomniane już cztery teksty: TCL I 176, VS 8 99/100, VS 9 109/110 i BM 81683, np.:

VS 8 99/100

Ha 3

O 1 sag.gemé ^da-a-la-ma-sí
ki ni-ši-i-ni-šu lukur ^dutu
dumu.mí i-din-^dda-gan
^mta-ra-ia-tum

5. dumu.mí i-din-i-lu-ma

iti 1.kam u₄ 3.kam kop. a-na iti 1.kam u₄ 3.kam u₄.buru₁₄.še

E i-gu-ur-ši

1 gur še i-di-ša

R i-na me-še-qí-im

10. i-na ^{giš}bán ^dutu i-na ká ga-gi-im
i.ág.e

igi be-la-nu-um

dumu sig.ki

igi ìr-30 dumu dumu.ki

E mu giš.gu.za ^dnanna

é.kiš.nu.gal

Pieczęcie:

Na lewym boku rewersu koperty: kišib ìr-30

Na dole rewersu koperty: 'kišib' ¹ta-ra-ia-tum

Tłumaczenie: 1 niewolnicę Aję-lamassi od Niši-inišu, (kapłanki) naditum Šamaša, córki Iddin-Dagana, na 1 miesiąc i 3 dni (koperta: podczas żniw) wzięta w najem Tarajatum, córka Iddin-ilumma. Jej wynagrodzenie, 300 li-trów zboża odmierzone naczyniem według miary Šamaša w bramie klasztoru odmierzy.

W obecności Belanum, syna Ipiq-eršetim (i) Warad-Sina, syna Mar-eršetim.

W roku, w którym (Hammurabi) sporządził tron dla boga Nanny w Ekišnugal.

Pieczęcie: Warad-Sin; Tarajatum

Być może wskazują na to także inne dokumenty najmu na jeden miesiąc, w których ma on się zaczynać na przełomie lub na początku roku, czyli tuż przed żniwami, a w których przewiduje się standardową zapłatę 1 gur zboża (tabela poniżej). Biorąc pod uwagę całkiem liczne inne podobne kontrakty, wniosek ten wydaje się trudny do odparcia. Co istotne, sytuacja taka występuje w przypadku aż 13 dokumentów⁵².

⁵² Zapłata w srebrze występuje tylko w jednym kontrakcie najmu na jeden miesiąc (JCSSS 2 22 Ad 2.7.). Jest to najem dwóch kobiet w siódmym miesiącu roku.

Kolejne ciekawe wnioski na temat najmu niewolnic można wysnuć na podstawie uczestników tych transakcji. Aż w 36 przypadkach osobami wynajmującymi są kobiety, z czego w 11 tekstach opisane są one jako kapłanki *naditum* (sum. lukur) Šamaša z Sippar⁵³. Było ich najprawdopodobniej więcej, na co wskazują niektóre klauzule tych dokumentów, lecz nie zostało to podane w dokumencie⁵⁴, bo informacja ta również była nieistotna z punktu widzenia transakcji⁵⁵. Wysoki udział kapłanek *naditum* w najmie świadczy niewątpliwie o tym, że dysponowały one siłą roboczą, na której mogły zarabiać, zwłaszcza że niekiedy mogły być do tego po prostu zmuszone⁵⁶. Warto podkreślić, że kontrakty te charakteryzuje pewien spryt w sensie ekonomicznym, bo najem na krótki czas był najkorzystniejszy z punktu widzenia osoby wynajmującej. Pracownik (niewolnik) oddawany w najem na miesiąc lub czas zbliżony zarabiał stosunkowo dużą kwotę, po czym wracał do właściciela, by służyć mu przez resztę roku⁵⁷. Najem długoterminowy nie gwarantował tak znaczących korzyści z tej inwestycji, bo tam średnia zapłata rzadko przekraczała 4 szekle⁵⁸.

Całkiem inaczej sytuacja przedstawia się w przypadku najemców, wśród których ponad połowę stanowią mężczyźni (31 tekstów). Trudno wskazać na jakieś szczególne cechy tych kontraktów, może z wyjątkiem tej, że najem na okres dłuższy niż miesiąc prawie zawsze odbywał się z udziałem mężczyzn (7 na 10 kontraktów na 1 rok i 3 na 4 pomiędzy 2 a 4 miesiące), co wynikało zapewne z faktu, że to mężczyźni kierowali gospodarstwami, do których potrzebowano najemną siłę roboczą. W 12 kontraktach osobami najmującymi są jednak kobiety, z których

⁵³ Choć sama lokalizacja ich kapłańskiej służby nie jest w tych dokumentach podawana. O tych kapłankach cf. np. R. Harris, *The Naditu Woman*, w: *Studies Presented to A.L. Oppenheim*, red. R.M. Adams, Chicago 1964, s. 106–112; idem, *Ancient*, s. 305–311; U. Jeyes, *The naditu women of Sippar*, w: *Images of Women in Antiquity*, red. A. Cameron, A. Kuhrt, London 1983, s. 261–265; W. Tyborowski, *Aspects of the Economic and Family Life of the naditu. Women in the Old Babylonian Period*, „Palamedes” 2008, 3, s. 17–22; M. Stol, *Women*, s. 587–589.

⁵⁴ Może na to wskazywać wzmianka o rozliczaniu transakcji w bramie klasztoru (*bāb gagûm*), o czym niżej.

⁵⁵ Chodzi przede wszystkim o lokalizację spłaty należności, która w przypadku tych kapłanek miała miejsce w bramie klasztor (*bāb gagû*, *kā ga.gi₄.a*), o czym wspomina jeszcze pięć tekstów ARN 164, Ha 21.5.; TCL 1 176, Si 5.12.; BM 82301/2 brak daty; BM 79974 (data uszkodzona). W BM 79479 Aš 13.6.1 zamiast tego wyrażenia przemawia za tym obecność bóstw Šamaša i Aji, na liście świadków, opiekunów *gagûm*.

⁵⁶ Problem *naditum* jest od wielu lat opisywany w literaturze naukowej. Cf. R. Harris, *The Naditu*, s. 106–135; idem, *Ancient*, s. 305–311; U. Jeyes, *op. cit.*, s. 260–272; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 68–88; M. Stol, *Women*, s. 587–590.

⁵⁷ Z wyjątkiem okresu najważniejszych prac w rolnictwie.

⁵⁸ W. Tyborowski, *Złoto*, s. 404–406.

żadna nie jest kapłanką *naditum*. Warto jednak zaznaczyć, że proporcjonalnie jest to dość liczna grupa, bo kobiety stanowią niecałe 10 procent wszystkich najemców w ogólnej liczbie kontraktów najmu w tym okresie⁵⁹. Mogło to być spowodowane tym, że kobiety rzadko stały na czele domostwa czy gospodarstwa potrzebującego i będącego w stanie najać siłę roboczą. Sześć kontraktów najmu kobiet zawieranych przez kobiety, mających trwać jeden miesiąc datowanych jest na przełom lub początek roku, co może oznaczać, że w tych przypadkach kobiety najmujące siłę roboczą potrzebowały jej również na żniwa⁶⁰. Trzy kontrakty najmu kobiet przez kobiety dotyczą transferu pracowniczki na cały rok, co może oznaczać zarządzanie samodzielnym domostwem i oznacza długotrwałe przebywanie najemniczek u najmujących⁶¹.

Zaskakujące jest to, że we wszystkich przypadkach, gdzie najmującymi są kobiety (12 tekstów), biorą one najemniczki wyłącznie od kobiet, co wskazuje na pewną prawidłowość. Trudno powiedzieć, czy chodziło o określony krąg towarzyski czy raczej społeczny, ale fakt, że kobiety najmujące siłę roboczą występują prawie wyłącznie w kręgu kobiecym, nie wydaje się przypadkowy. Można się zastanawiać, czy nie ma to związku z tym, że ze strony wynajmujących mamy do czynienia głównie z kapłankami *naditum*. Mogłoby to oznaczać, że kapłanki te skupiały wokół siebie określone grono osób, być może uprawnione do tego, by z nimi utrzymywać określony kontakt⁶².

Na koniec warto powiedzieć, że wśród 12 dokumentów, w których wszystkimi trzema stronami (najemniczki – wynajmujące – najmujące) są kobiety, aż w 9 kobietami są także świadkowie⁶³. Oznacza to, że w tych przypadkach mamy do czynienia z dokumentami, które powstawały w całkowicie kobiecym środowisku, które było na tyle autonomiczne i samowystarczalne, że było w stanie nie tylko przeprowadzać transakcje ekonomiczne, lecz także wytwarzać dokumenty⁶⁴. Zjawisko to w społe-

⁵⁹ H. Limet, *op. cit.*, s. 360–361; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 239–242.

⁶⁰ W jednym z nich (VS 8 99/10 Ha 3) stwierdza się, że jest to najem na żniwa (*u₄.buru₁₄.šē*). Oprócz tego do grupy tej należą BM 78753/4 Ha 3.1., BM 81137 Si 9².1., BM 81142 Ha 18.1., BM 81174 Si 1.1., BM 81203 Ha 2.1.

⁶¹ BM 16855/a Ha 19.10., BM 23207 RS 38.11., BM 81174 Si 1.1.

⁶² Chodzi o tzw. *naditum klasztorne*, tj. te, które najprawdopodobniej miały obowiązek zamieszkiwania (być może przez jakąś część swego życia) w *gagûm*. Wskazywać mogą na to kontrakty (siedem tekstów), których rozliczanie miało mieć miejsce w bramie klasztoru. R. Harris, *The Naditu*, s. 120–126; idem, *Ancient*, s. 305–311; M. Stol, *Women*, s. 604–606.

⁶³ VS 8 99/100 Ha 3., BM 16855/a Ha 19., BM 79794 b.d., BM 80823 uszk., BM 81137 Si 9.1., BM 81142 Ha 18., BM 81174 Si 1.1., BM 81203 Ha 2., BM 82180/1 b.d.

⁶⁴ Możliwe, że kobiety były w tych przypadkach także skrybami, jak to ma miejsce w kilku innych dokumentach z udziałem kobiet, np. BM 17096/a Si 5., BM 81381 b.d.,

czeństwie tradycyjnie uważanym za patriarchalne bez wątpienia stawia pod znakiem zapytania niektóre filary sposobu, w jaki ono funkcjonowało.

- BM 81142
 Ha 18.sib.17
 O ^mbe-el-ti-a-zi-e
 ki gemé-^dutu
 dumu.mí *ma!-šum*
^mil-ta-ni
 5. dumu.mí *ša-at-ir-ra*
a-na iti 1 u₄ 12.kam
 E *i-gu-ur-ši*
 1 gur-še *i-di-ša*
 R *i-na ká gá-gi-im*
 10. i.ág.e
 Periš-ti-^da-a
 šu.dù.a
 igi gemé-^dutu
 dumu.mí 30-mu-ša-lim
 15. igi *il-ta-ni*
 dumu.mí *na-aš-pa-qum*
 E iti *si-bu-tim*
 u₄ 18.kam
 vE mu bára ^den.líl-<lá-ra>

Tłumaczenie: *Belti-azê od Amat-Šamaš, córki Mašum na 1 miesiąc i 12 dni wzięła w najem Itani, córka Šāt-Erra. Jako wynagrodzenie (za jej pracę) w branie klasztoru odważy 1 gur zboża. Poręczenie Erišti-Aja. W obecności Amat-Šamaš, córki Sin-mušallim; Iltani, córki Našpaqum. W miesiącu Sibutum, 18 dnia, roku, w którym (król Hammurabi) sporządził podest dla Enlila (w Babilonie).*

INNE CECHY KONTRAKTÓW NAJMU KOBIET

Poza wyżej wymienionymi kontrakty najmu kobiet/niewolnic mają inne jeszcze cechy, które pozwalają na ich głębsze rozumienie. W pięciu dokumentach, tj. w liczbie proporcjonalnej do ogólnej liczby kontraktów najmu w tej epoce, znajdujemy klauzulę gwarantującą najemnicze prawo do odpoczynku (*qātam šabātum* / *šezubtum*)⁶⁵. Każdorazowo są to trzy dni

BM 80810 Si 1.

⁶⁵ MLC 1612 (Ae 28.1 ¹⁰i-na itu 1.kam ¹¹u₄ 3.kam *qā-tam i-ša-bat*, miesięcznie 3 dni będzie bezczynna. Tak samo w JCSS 2 25 (Ad 07.01.):11-12; BM 81261 (Ad 35?1.):7-8; YOS 13 219 (Sd 6.1.):8-9. W BM 81165:11u₄ 3.kam *še-zu-ub-tum*. Ad *šezubtum* vide: CAD Š/II, 364, *time off*.

miesięcznie, które należy traktować jako standard i można stwierdzić, że były one przyznawane zawsze, niezależnie od wykonywanej pracy, choć fakt, że teksty niekiedy tylko o tym wspominają, być może świadczy o tym, że było to ważne w niektórych tylko przypadkach⁶⁶.

YOS 13 219

Sd 6.1.20

O 1 gemé aš-tu-um še-her²-tam²

gemé ^dna-na-a-e-ri-iš

ki ^dna-na-a-e-ri-iš dub.sar

^{md}na-bi-um-mu-ša-lim

5. dumu ^dag-ma.an.sum

in.hun-ši

0.1.2. siła še i-da-ša

E i-na iti u₄ 3.kam

qá-ta i-ša-ab-[bat]

10. i-ba-at-ta-ak-ma

R i-na i-di-ša

i-te-el-li

igi šu-mu-um-li-ib-ši sanga ^dka.ni.sur.ra

igi ^diškur-lu-numun dub.sar

15. iti bár.zag.gar 2.kam.ma u₄ 20.kam

mu sa-am-su-di-ta-na

^damar.utu ur.sag.gá [...]

lugal.bal.a.ni bí.in.ge.na.ta

šíta ^{giš}tukul dingir mah.a

Tłumaczenie: 1 niewolnicę Aštum, dziewczynkę(?), niewolnicę Nanaj-eriš, od skryby Nanaj-eriš wziął w najem Nabium-mušallim, syn Nabium-iddinam⁶⁷. Wynagrodzenie za nią (wyniesie) 80 litrów zboża (miesięcznie?). Miesięcznie będzie miała 3 dni wolne. Jeśli (warunki umowy) przekroczy wynagrodzenie (za) jej (pracę) przepadnie.

W obecności Šumum-libši šangu Kanisurru; Adad-luzerum skryby. 20 dnia miesiąca 2 Nisanu⁶⁸, roku, w którym (król) Samsuiluna wniósł do Esagili bo-hatera Marduka, króla, który utwierdził jego władzę maczugę, wspaniałą broń.

Tekst ten jest dość wyjątkowy, gdyż przewiduje najem bez określonego terminu końcowego, a wynagrodzenie oraz dni wolne ustalane są w przeliczeniu na miesiąc. Możliwe też, że jest to jedyny dokument, który

⁶⁶ Cf. J.G. Lautner, *op. cit.*, s. 129–133; M. Stol, *Miete* s. 171–172, W. Tyborowski, *Złoto*, s. 484–488.

⁶⁷ To imię zapisane zostało sumerogramami ^dAg.ma.an.sum.

⁶⁸ Miesiąc dodatkowy roku przestępnego.

wspomina o najmie osoby niepełnoletniej (*ṣeḫertum*)⁶⁹. Fakt ten potwierdza z jednej strony niewielka zapłata za miesiąc pracy (80 litrów zboża), a być może także właśnie klauzula gwarantująca najemnicze trzy dni odpoczynku, która może być tu interpretowana jako przypomnienie, by nie nadwyreżać sił małoletniej.

Oprócz powyższych warte odnotowania są inne jeszcze klauzule, jak choćby ta, która wskazuje na dzień rozpoczęcia pracy u najemcy (*irub*), którą znajdujemy w dwóch dokumentach ARN 164 Ha 21.5. i CT 47 57/a Si 5.12⁷⁰. Klauzulę tę, która w dokumentach najmu kobiet/niewolnic występuje proporcjonalnie rzadziej niż w ogólnej liczbie kontraktów najmu, można potraktować jako nawyk skryby, ponieważ we wszystkich kontraktach, w których ona występuje, data stawienia się najemniczki/najemnika u najemcy pokrywa się z datą wystawienia dokumentu⁷¹.

Ostatni w miarę regularny aspekt kontraktów najmu kobiet to wskazanie na miejsce, gdzie miało nastąpić rozliczenie transakcji. Aż w 17 kontraktach przewidziano to w bramie klasztoru (sum. *ká ga.gi₄.a = bāb gagîm*), co było praktyką bardzo częstą zwłaszcza w przypadku transakcji z udziałem *nadītum*⁷². Co ciekawe, kobiety, które wynajmowały niewolnice w tych dokumentach, aż w dziewięciu przypadkach nie są określone jako kapłanki (tabela pod tekstem). Możliwe, że niekiedy pełniły one tę funkcję, lecz nie zostało to stwierdzone w dokumencie⁷³. Trudno powiedzieć, czy wskazanie na bramę klasztoru jako miejsce rozliczenia wynika z samego faktu, że kobiety te były związane z tą instytucją, czy też z faktu, że było to dość popularne miejsce transakcji handlowych i gospodarczych⁷⁴. Najprawdopodobniej teksty te sugerują jednak związek któregoś z uczestników ze świątynią Šamaša⁷⁵. W jednym kontrakcie, CT 47 /57/a, jako miejsce przeprowadzenia rozliczenia najmu wymienia się *kārum* miasta Sippar (kar Zimbir), tj. dzielnicę handlową tego miasta⁷⁶. Miało to zapewne związek z działalnością wynajmującej, kapłanki *nadītum* o imieniu Ruttum, córki Izi-gatara, dobrze znanej z wielu innych dokumentów⁷⁷.

⁶⁹ CAD S 179, *ṣeḫertum*, small, young, child, servant.

⁷⁰ CAD E, 259–263, *to enter to start*; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 281–283.

⁷¹ J.G. Lautner, *op. cit.*, s. 112–117; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 281–301.

⁷² R. Harris, *Ancient*, s. 237, 265–266; M. Stol, *Wirtschaft*, s. 902–903; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 460–462.

⁷³ Kapłankami *nadītum* z tych dokumentów mogą być np. wynajmujące o imieniu *Bel-tani*, znanym wśród tych kapłanek, występujące w ARN 164, TCL 1 176 oraz BM 79794.

⁷⁴ R. Harris, *Ancient*, s. 193–196.

⁷⁵ M. Stol, *Mit dem Gewichtsstein*, s. 573–577.

⁷⁶ R. Harris, *Ancient*, s. 257–258; M. Stol, *Wirtschaft*, s. 874–875.

⁷⁷ Pojawia się ona między innymi w roli wynajmującej siłę roboczą jeszcze przynajmniej w pięciu kontaktach najmu: BM 17473 Si 4.3., BM 22554, Si 3.tamḫ., BM 82086/7 Si

Wreszcie kontrakty najmu kobiet w dwóch przypadkach zawierają klauzule odnoszące się do traktowania najemniczki (AUCT 4 37 Ha 21.5.) oraz jej zachowania podczas najmu (BM 82180/1 brak daty). Są one dużo poniżej reprezentatywności dla ogółu kontraktów w tym okresie⁷⁸. Konkretnie w pierwszym tekście najemca zobowiązany jest do tego, by najemniczce „pozwolić jeść” (*uṣakkalši*), która oznacza raczej żywienie najemniczki, a nie tylko zezwolenie na spożywanie posiłku⁷⁹. W drugim dokumencie znajdujemy ciekawą klauzulę dotyczącą możliwej ucieczki najemniczki (*amtum iḥalliḳ*), za co odpowiedzialność miał ponieść najemca, który w takim przypadku zapłaciłby 20 shekli srebra, tj. cenę pełnowartościowego niewolnika – mężczyzny⁸⁰. W takiej sytuacji można stwierdzić, że należność taka nosiła nie tylko znamiona rekompensaty, lecz także kary za stratę. Co ciekawe, w kontrakcie tym mamy do czynienia z najmem na jeden miesiąc, a zapłata za ten transfer to zaledwie 150 litrów zboża, a więc połowa standardowej należności za ten okres. Trudno powiedzieć, czy w tym przypadku wchodzić mogły w rachubę jakieś trudne do odgadnięcia pozaekonomiczne względy.

PODSUMOWANIE

Dokumenty dotyczące najmu osób niewolnych, a więc *de facto* kobiet, w okresie starobabilońskim z uwagi na rodzaj pracy, do jakich je przeznaczano, mają mniej cech charakterystycznych niż te przedstawiające najem mężczyzn. Przyczyną tego był fakt, że z uwagi na krótki czas, jakiego dotyczyły, rzadziej niż w pozostałych tekstach umieszczano w nich różnego rodzaju klauzule szczegółowe, np. te dotyczące wyżywienia, ubrania (całkowity brak) oraz możliwych nadużyć ze strony najmowanej osoby.

Mimo to kontrakty te pozwalają na pewniejsze spojrzenie na najem i pracę zarówno ludzi wolnych, jak i niewolnych w dwóch aspektach. Po pierwsze, jasną jest rzeczą, że z uwagi na wysoko płaconą, regularną pracę najem kobiet musi być postrzegany jako ważny i nakierowany na wymierną korzyść najemcy. Po drugie, jak można się było spodziewać, kobiety jako nieco mniej wydajne niż mężczyźni były dużo częściej najmowane na

4.5., BM 82278 Ha 41.3. i prawdopodobnie w BM 81478 Si 4.3. oraz CT 6 41b Ha 42. Cf. R. Harris, *Ancient*, s. 257–258; M. Stol, *Wirtschaft*, s. 891–897; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 222–223.

⁷⁸ Klauzule dotyczące wyżywienia najemników pojawiają się w ponad 30 kontraktach. Cf. J.G. Lautner, *op. cit.*, s. 123–128; W. Tyborowski, *Złoto*, s. 469–476.

⁷⁹ Jest to 3. os. l. poj. III tematu kauzatywnego.

⁸⁰ R. Harris, *Ancient*, s. 341–344; A. Seri, *op. cit.*, s. 53–55.

Tabela 1. Cechy charakterystyczne najmu osób kobiet w okresie starobabilońskim

Lp.	Tekst	Datacja	Określenie najemniczki	Właściciel/- -ka	Najemca	Cel najmu	Okres m. – miesiąc	Zapłata k – <i>kišrum</i> i – <i>īdum</i>	Klauzule dodatkowe
1.	ARN 164	Ha 21.5.		kobieta	mężczyzna		1 rok	k 3 gur	bāb gaġim; īrub
2.	AUCT 4 37	Si 10.12	sag.gemé	mężczyzna	mężczyzna		2 m.	1.2.0 gur	uškakliši
3.	CT 47 57/a	Si 5.12.	?	naditum	mężczyzna		1 m. 3 dni	i 1.1.0 gur	^{gš} bān Šš kar.Zimbir; īrub
4.	CT 48 94	Ha 2.1.		kobieta	mężczyzna		40 dni	1 gur	
5.	CT 48 111	brak daty		kobieta	mężczyzna		1 m.	i 0.3.0 gur	
6.	MLC 1612	Ae 28.1.		mężczyzna	mężczyzna		4 m.	i 4 szekle	qātam šabātum
7.	PBS 8/2 188	Si 4.12.	gemé	naditum	mężczyzna	ararūtum	brak	i 1 gur	^{gš} bān Šš bāb gaġim
8.	TCL 1 176	Si 5.12	sag.gemé	kobieta	mężczyzna	buru ₁₄ .šè	1 m.	1 gur	^{gš} bān Šš bāb gaġim
9.	JCSSS 2 22	Ad 2.7.	2 sag.gemé <i>wiliid bītim</i> (bez imion)	naditum	mężczyzna		1 m.	i 2 szekle	
10.	JCSSS 2 25	Ad 7.1.		naditum	mężczyzna	samādum	1 rok	i 4 gur	qātam šabātum
11.	VS 8 99/100	Ha 3	sag.gemé	naditum	kobieta	u ₄ .buru ₁₄ .šè	1 m. 3 dni	ī 1 gur	^{gš} bān Šš bāb gaġim mešequm
12.	VS 9 57	Ha 34.12.		kobieta	kobieta		3 m.	1 gur	
13.	VS 9 109/10	Ha 42.12.	3 sag.gemé (sa imiona)	3 naditum -bēlētīšina	mężczyzna	iti buru ₁₄ .šè	1 m. 3 dni	I 3 gur	
14.	YOS 12 315	Si 10.2.	sag.gemé	kobieta	mężczyzna		1 rok	k 4 gur	

15.	YOS 13 219	Sd 1dw		mężczyzna	mężczyzna		czas nie określ.?	i 0.1.2. gur	qātam šabātum
16.	BM 16817/a	Ha 22.1.		naditum	mężczyzna	ana kišrim	1 rok	i 2.2.3 gur	^{giš} bán Šš <i>bāb gaġim</i>
17.	BM 16855/a	Ha 19.10.		kobieta	kobieta	ana kišrim	1 rok	i 1 gur	
18.	BM 17006	Ha 3.12.		mężczyzna	mężczyzna		1 m.	i 1 gur	
19.	BM 17172/ 094a	Ha 21.12.	sag.gemē	kobieta	mężczyzna		1 m.	i 1 gur	
20.	BM 17468	Ha 34.8.	57 sag.gemē (bez imion)	bēlētišina (naditu, bez imion)	mężczyzna		30 dni	i 57 gur	gwaranci
21.	BM 23207	RS 38.11.	gemē	kobieta	kobieta		1 rok	x gur	
22.	BM 26398	Ad 22?1.	sag.gemē	mężczyzna	mężczyzna		1 rok	k 1 gur	
23.	BM 78753/4	Ha 3.1.		kobieta	kobieta		1 m. 3 dni	i 1 gur	
24.	BM 79479	Aš 13.6.		mężczyzna	mężczyzna		1 m.	k 0.1.2.3.	^{giš} bán Šš <i>mešequm</i>
25.	BM 79794	uszkodz.	kobieta i męż- czyzna (są imiona)	kobieta	mężczyzna		1 m.	i 2 gur	^{giš} bán Šš <i>bāb gaġim</i>
26.	BM 80823	brak daty	2 kobiety (są imiona)	kobieta	kobieta		1 m.	i 2 gur	bāb gaġim
27.	BM 80948	brak daty		kobieta	mężczyzna		1 rok	i 3 gur	
28.	BM 81137	Si 9?1		kobieta	kobieta		1 m. 10 dni	i 1 gur	^{giš} bán Šš <i>bāb gaġim</i>
29.	BM 81142	Ha 18.1.		kobieta	kobieta		1 m. 12 dni	i 1 gur	bāb gaġim

30.	BM 81165	uszkodz.	sag.gemé	kobieta	mężczyzna		1 m.	i 1 gur	ḡṡbān Šš bāb gaḡim šezubtum
31.	BM 81174	Si 1.1.	sag.gemé	kobieta	kobieta		1 rok	i 2 gur	ḡṡbān Šš bāb gaḡim
32.	BM 81176	Si 9'.1.		kobieta	mężczyzna		1 m.	k 1 gur	bāb gaḡim
33.	BM 81203	Ha 2.1.		naditum	kobieta		1 m.	i 1 gur	ḡṡbān Šš bāb gaḡim
34.	BM 81261	Ad 35'.1.		kobieta	mężczyzna		3 m.	1.2.3. gur	qātam šabātum
35.	BM 81500	brak daty	sag.gemé	kobieta	kobieta		uszkodz.	uszkodz.	
36.	BM 81643	brak daty	sag.gemé	kobieta	mężczyzna		1 m.	k 1 gur	
37.	BM 81683	Ha 24	gemé	kobieta	mężczyzna?	iti buru ₁₄ šè	1 m?	i 1 gur	
38.	BM 82069	Si 6.1.	?	mężczyzna	mężczyzna		uszkodz.	uszkodz.	ḡṡbān Šš mešequm
39.	BM 82096	Si 4.11.	?	kobieta	mężczyzna		1 m. 10 dni	i 1 gur	ḡṡbān Šš bāb gaḡim mešequm
40.	BM 82180/1	brak daty		kobieta	kobieta		1 m.	i 0.2.3 gur	ḡṡbān Šš bāb gaḡim mešequm amtum iḡalliḡ
41.	BM 82278	Ha 41.3.	pole, 2 sag. 1r, 1 sag. gemé (bez imion) 2 gud	naditum	mężczyzna		1 rok ²	34.2.0. gur	
42.	BM 82301/2	brak daty	?	kobieta	mężczyzna		1 m. 3 dni	i 1 gur	bāb gaḡim
43.	BM 85522	Si 7.1.	sag.gemé	naditum	mężczyzna		1 m. 10 dni	1 gur	bāb gaḡim me- šequm

krótszy okres (jeden miesiąc), co oznacza, że być może obawiano się spadku ich wydajności w dłuższym okresie. Jednak praca świadczona przez kobiety podczas najmu musiała spełniać wysokie oczekiwania najemcy, za co był on gotów uiścić wysoką cenę, z reguły taką samą jak dla mężczyzn. Po trzecie, warto podkreślić, że w kwestii zarówno pracy, jak i płacy kontrakty te nie różnią się od najmu ludzi wolnych oraz najmu mężczyzn. Wszystko to potwierdza wybitnie rynkowy, oparty na proficie charakter najmu także kobiet i osób niewolnych w tym okresie.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Printed sources (Źródła drukowane)

- Cuneiform Texts from Babylonian Tablets. Part XLVIII Old Babylonian Legal Documents*, oprac. J.J. Finkelstein, London 1968.
- Old Babylonian Account Texts in the Horn Archaeology Museum*, oprac. M. Sigrist, Barrien Springs 1989
- Old Babylonian Contracts*, oprac. E. Chiera, Philadelphia 1922.
- Legal and Administrative Texts of the Reign of Samsuiluna*, oprac. S.I. Feigin, London 1979.
- Lettres et contrats de l'époque de la première dynastie babylonienne*, oprac. F. Thureau-Dangin, Paris 1910.
- Texts from the Late Old Babylonian Period*, oprac. S.F.C. Richardson, „The Journal of Cuneiform Studies Supplemental Series Supplement Series” 2010, 2.
- The Assyrian Dictionary of the University of Chicago*, t. 1 A, cz. 2, red. A.L. Oppenheim et al., Chicago 1968.
- Vorderasiatische Schriftdenkmäler der Königlichen Museen zu Berlin*, z. 8, oprac. A. Ungnad, Leipzig 1909.
- Vorderasiatische Schriftdenkmäler der Königlichen Museen zu Berlin*, z. 9, oprac. A. Ungnad, Leipzig 1909.

Studies (Opracowania)

- Diakonov I.M., *Slave-Labour vs. Non-Slave Labour: The Problem of Definition*, w: *Labor in the Ancient Near East*, red. M.A. Powell, New Haven 1987.
- Farber H., *A Price and Wage Study for Northern Babylonia during the Old Babylonian Period*, „Journal of the Economic and Social History of the Orient” 1978, 21, 1.
- Goddeeris A., *Economy and Society in Northern Babylonia in the Early Old Babylonian Period (ca. 2000–1800 BC)*, Leuven 2002 (*Orientalia Lovaniensia Analecta* 109).
- Harris R., *The Naditu Woman*, w: *Studies Presented to A.L. Oppenheim*, red. R.M. Adams, Chicago 1964.
- Harris R., *Ancient Sippar. A Demographic Study of an Old Babylonian City (1894–1595 BC)*, Stambuł 1975.
- Jeyes U., *The naditu women of Sippar*, w: *Images of Women in Antiquity*, red. A. Cameron, A. Kuhrt, London 1983.
- Klengel H., *Non-Slave Labour in the Old Babylonian Period: The Basic Outlines*, w: *Labor in the Ancient Near East*, red. M.A. Powell, New Haven 1987.
- Kraus F.R., *Vom altmesopotamischen Menschen der altbabylonischen Zeit und seiner Welt*, *Medelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, Amsterdam 1973.

- Lautner J.G., *Altbabylonische Personenmiete und Erntearbeiterverträge*, Leiden 1936 (*Studia et Documenta ad Jura Orientis Antiqui Pertinentia*, t. 1).
- Limet H., *Contrats de travail à l'époque paléo-babylonienne*, „Revue Historique de Droit Français et Etranger” 1997, 75.
- Mauer G., *Agriculture in the Old Babylonian Period*, „Journal of the Ancient Eastern Society” 1983, 15.
- Meissner B., *Babylonien und Assyrien*, t. 1–2, Heidelberg 1925.
- Mendelssohn I., *Slavery in the Ancient Near East. A Comparative Study of Slavery in Babylonia, Assyria, Syria, and Palestine from the Middle of the Third Millennium to the End of the First Millennium*, Oxford 1949.
- Möllenbeck C., *Institutionelle Sklaverei in Tempel und Palast in Südmesopotamien während der altbabylonischen Zeit (2000–1500 v. Chr.)*, Münster 2021.
- Schorr M., *Urkunden des Altbabylonischen Zivil- und Prozessrechts*, Leipzig 1913 (*Vorderasiatische Bibliothek*, t. 5).
- Seri A., *Domestic Female Slaves during the Old Babylonian Period*, w: *Slaves and Housholds in the Near East*, red. L. Culbertson, Chicago 2011.
- Steele L.D., *Women and gender in Babylonia*, w: *The Babylonian World*, red. G. Leick, New York 2007.
- Stol M., *Miete. B. I. Altbabylonisch*, w: *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, t. 8, red. D.O. Edzard, Berlin–Boston 1993–1997.
- Stol M., *Mit dem Gewichtsstein des Šamaš*, w: *Munuscula Mesopotamica, Festschrift für Johannes Renger*, red. B. Böck, E. Cancik-Kirschbaum, T. Richter, Berlin 1999 (*Alter Orient und Altes Testament* 267).
- Stol M., *Wirtschaft und Gesellschaft in altbabylonischer Zeit*, w: D. Charpin, D.O. Edzard, M. Stol, *Mesopotamien. Die altbabylonische Zeit*, Fribourg 2004 (*Orbis Biblicus et Orientalis* 160/4).
- Stol M., *Women in the Ancient Near East*, Berlin 2016.
- Szlechter E., *Le cautionnement dans le contrat de louage de services en droit babylonien (F 19 et M 57)*, „Rivista degli studi orientali” 1957, 32.
- Tyborowski W., *Aspects of the Economic and Family Life of the nadītu. Women in the Old Babylonian Period*, „Palamedes” 2008, 3.
- Tyborowski W., *Złoto Mezopotamii. Najem siły roboczej w Babilonii okresu starobabilońskiego (XIX–XVII w. p.n.e.)*, Poznań 2015.
- Weitemeyer M., *Some Aspects of the Hiring of Workers in the Sippar Region at the Time of Hammurabi*, Copenhagen 1962.

NOTA O AUTORZE

Witold Tyborowski – dr hab., profesor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Specjalizuje się w historii starożytnego Bliskiego Wschodu. Autor monografii: *Złoto Mezopotamii. Najem siły roboczej w Babilonii okresu starobabilońskiego (XIX–XVII w. p.n.e.)* (Poznań 2015).

ABOUT THE AUTHOR

Witold Tyborowski – PhD with habilitation, professor at Adam Mickiewicz University in Poznań. He specialises in the history of the ancient Middle East. Author of the monograph: *Złoto Mezopotamii. Najem siły roboczej w Babilonii okresu starobabilońskiego (XIX–XVII w. p.n.e.)* (Poznań 2015).